

УДК 1(091)(477)''19''

ЕСТЕТИЧНИЙ ІДЕАЛ В УКРАЇНСЬКІЙ ФІЛОСОФСЬКІЙ ДУМЦІ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОРІЧЧЯ

Оксана Дарморіз

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
бул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна, k_istcul@franko.lviv.ua*

Розглянуто погляди українських мислителів першої половини ХХ ст. на проблему естетичного ідеалу. Виявлено зв'язок естетичних ідеалів народу з його смаками. З'ясовано місце і значення українських естетичних ідеалів у структурі національного світогляду, а також його виховну роль.

Ключові слова: національний світогляд, естетичний ідеал, естетичний смак, цінність, емоційність.

Дослідження естетичної проблематики в українській філософії першої половини ХХ ст. є актуальним з огляду на те, що сукупність поглядів на проблему естетичної складової українського національного світогляду у вітчизняній філософській думці є недостатньо опрацьованою. Зверненням до людської природи, властивості людини до естетизації та символізації життя наскрізь пронизані роздуми українських вчених першої половини ХХ ст. Сучасні дослідники, перебуваючи на зламі епох, також замислюються над цими проблемами, адже не секрет, що людину цікавить передусім вона сама, її неповторний та складний світ.

Д. Чижевський, І. Мірчук, М.Шлемкевич, В. Янів, О. Кульчицький, В. Липинський, Д. Донцов, Г. Ващенко та інші в своїх працях осмислювали естетичний ідеал як образ досконалих естетичних відношень, властивих світогляду української нації, а естетизм – як світоглядну характеристику українського народу у формуванні національної культури та свідомості, процесі національної самоідентифікації загалом.

Мета статті – проаналізувати філософські погляди українських мислителів першої половини ХХ ст., які працювали на теренах Західної України і в діаспорі, на естетичні особливості українського національного світогляду.

Естетичний ідеал – уявлення бажаного досконалого стану з погляду прекрасного – завжди є образом вірцевого, а отже, ціннісного, оскільки естетична цінність відображає ступінь досконалості, якою людина наділяє об'єкт свого естетичного сприйняття. Завдяки особливостям отриманого виховання, звичкам, характеру, соціальному спілкуванню людина віддає перевагу певним цінностям, які можуть не збігатися з цінностями інших людей. Для того, щоб дізнатися про

ідеали та цінності, які становлять значущість явищ і предметів для окремої людини, групи чи нації, необхідно ще знати їхні смаки, тобто здатності до диференційно-оціночних суджень про відчуття задоволення чи незадоволення при сприйнятті світу. Естетичний смак, як здатність оцінювати певні явища, предмети, дії, події за шкалою “подобається–не подобається”, що тотожне “красиво–некрасиво”, виявляє естетичні ідеали та цінності, яким віддає перевагу суб’єкт естетичного переживання – індивід, соціальна група, народ. Тому, знаючи смаки народу, зокрема українського, можна охарактеризувати і притаманні йому ідеали. В цьому випадку естетичному ідеалу народу будуть відповідати об’єкти естетичного сприйняття, які народний смак визначив як ті, що “подобаються” і водночас відповідають уявленням про прекрасне і піднесене. Прагнення до цих двох категоріальних станів зумовлене тим, що в ідеалі відображається належний, а не реальний стан.

Ідеал становить досконалість, до якої прагне людина, адже існуючий стан її не зовсім задовольняє. Те саме стосується естетичних ідеалів народу: вони відображають прагнення етносу втілити в життя уявлення про красу як найвищу цінність. Своєю чергою, естетичний смак дає змогу побачити, наскільки митець у творчості наблизився до ідеалу чи віддалився від нього.

Естетичний смак доцільно розглядати як настанову, що приводить людину в процесі її естетичного розвитку до системи уявлень про естетичні цінності, тобто до естетичного ідеалу. Якщо розглядати окрему особистість, то варто погодитися з Г. Гегелем, який стверджував суб’єктивність смаку. Але чи доречно тоді з’ясовувати естетичні смаки народу? На наш погляд, так. Адже суб’єктивність не означає абсолютну відмінність, і різні люди, споглядаючи картину чи слухаючи музику, можуть мати однакові емоції, давати подібні оцінки, що засвідчує схожість їхніх естетичних смаків. Своєю чергою, спільність в естетичних смаках більшості представників певного етносу становитиме естетичний смак народу.

О. Кульчицький, переосмислюючи І. Канта, вважав, що для естетичного смаку потрібно “визволити” предмет “у безінтересовному сподобанні” від практичних і фактичних пов’язаностей із дійсністю, з життєвою практикою. Таке виокремлення предмета естетичного переживання, зі свого боку, потребує, щоб сприймаюча людина мала “здатність відриватися від поваги життя і серйозності дійсності”, могла б сприймати предмет у “композиційній цілості”. Таку здатність О. Кульчицький зараховує до характерних рис давніх греків, а також італійців, проте наголошує, що українському народові вона не притаманна: “Ані “континуум” українського степового чи лісостепового краєвиду, привабливого, щоправда, але в якому трудно відокремити “композиційні цілості”, – ані інтенсивність і глибина українського почуттєвого життя, що протиставиться “несерйозності” “людичної” – ігорної настанови, не творили тих, особливо корисних умовин для частішої появи

естетичної постави в житті, що існували, наприклад, у греків чи італійців” [3, с. 61].

Стверджуючи про “недорозвиненість” естетичного смаку в українців, О. Кульчицький тим самим порушує важливу проблему існування “хорошого” та “поганого” смаку на національному рівні. Вважаємо, що естетичні смаки в різних народів відрізнялися специфікою, зумовленою особливостями національного характеру, світогляду, розвитком національної культури, а тому не можуть бути “поганими”. Творячи на основі естетичного досвіду власне розуміння краси як найвищої естетичної цінності, народ зберігає в своїй творчості те, що відповідає цьому розумінню, і відкидає все суперечливе. Естетичний смак – критерій, за допомогою якого здійснюється така диференціація. Тобто естетичний смак, як здатність сприймати та відображати естетичні ідеали і цінності народу, – одна з рис народної ментальності будь-якого етносу. Він не є ані “хорошим”, ані “поганим”, хоч у кожному окремому випадку наповнений іншим змістом.

Зазначимо, однак, що О. Кульчицький зараховує інтенсивність і глибину українського почуттєвого життя до умов, які негативно вплинули на розвиток естетичного смаку в українців. Проте філософ не бере до уваги того, що саме емоційність вважається рушієм, який спричинюється до появи самого естетичного переживання, і, як наслідок, – естетичних смаків, ідеалів та цінностей. Правильною, на наш погляд, є думка А. Калінкіна, який стверджує, що в естетиці “аксіологічне” трактування тісно пов’язане з проблемою художнього сприйняття, місцем і роллю в ньому емоцій” [2, с. 3]. Тому доцільніше говорити про позитивну роль української емоціональності при формуванні естетичного смаку народу.

Зв’язок естетичного смаку українського народу з емоційністю простежує Є. Онацький. “Емоційність, – пише дослідник, – великий дар Божий, бо вона лежить в основі кожного мистецтва, кожної творчості” [6, с. 38]. Наголошуючи на емоційності як на визначальній рисі національного світогляду, він стверджує потяг українців до краси як найвищої цінності. Перевага емоцій над волею й інтелектом зумовлює домінування в українському народі естетичних ідеалів над усіма іншими.

М. Шлемкевич також зазначає важливість емоціональності для естетизму українців. “Найглибше смаки народу, – зауважує він, – виявляє музика, оскільки вона сягає корінням глибоко в людську підсвідомість, “де ще не зав’язалися навіть виразніші почування, а не то думки” [10, с. 101]. Українська пісенність, стверджує філософ, засвідчує бажання наповнити життя Красою, підпорядкуватися їй, адже “...в українському світі без спротиву співучість, пісенність приглушує уявність, зміст... Музичний світ наших пісень значно глибший і багатший, ніж словесний, поетичний, уявний” [9, с. 107–108]. Саме тому справжні естетичні смаки, ідеали та цінності М. Шлемкевич радить відшукувати в народній творчості, зокрема в народній пісні, що найкраще відображає людину в її первісному й інстинктивному щасті.

Г. Ващенко досліджує національний ідеал української людини, вбачаючи в ньому “те найкраще, що створив народ в розумінні властивостей людської особистості та її призначення” [1, с. 103]. Він пов’язує існування народних ідеалів із державним устроєм народу, його світоглядом, релігією та мораллю, а також із рівнем розвитку культури і його національних властивостей. За основу свого дослідження вчений бере традиційний український ідеал, який найбільше відповідає психології народу та його призначенню і який упродовж всієї історії народу позначався на його творчості та надбанні кращих митців і письменників, яких можна назвати духовними провідниками народу. Г. Ващенко наголошує на важливості вивчення традиційного ідеалу, бо “у виборі ідеалу людини велику роль мають традиції”, адже “він твориться віками і по традиції переходить від старших поколінь до молодших, що його доповнюють і удосконалюють” [1, с. 101]. Досліджуючи традиційний український ідеал, учений звертається до аналізу національної культури, справедливо вважаючи, що ідеал людини, властивий кожному народові, відбивається в його побуті, творах письменства, народній творчості.

Український традиційний ідеал представлений у вченого ідеалом високо-релігійної та патріотичної людини, для якої характерні висока любов і пошана до батьків, гідне ставлення до дітей, любов до праці, вільнолюбство, а також високий естетизм у побуті та звичаях. Цього висновку Г. Ващенко доходить після аналізу української народної творчості, особливу увагу приділяючи народній пісні, найвиразнішій у здатності відображати національні ідеали. Безперечно, фольклор становить те найважливіше джерело, з якого можна отримати інформацію про духовну культуру давніх українців. До того ж народна пісня, на думку дослідника, не лише відображає ідеали народу, а й саму її розглядають як естетичний ідеал, оскільки серед головних її характеристик вирізняються багатство, глибина та різноманітність переживань, краса і мелодійність.

Вивчення традиційного естетичного ідеалу з його естетизмом Г. Ващенко розпочинає ще з доісторичного періоду, коли “про високий рівень мистецьких здібностей старовинних українців дуже виразно свідчать залишки посуду і всякого знаряддя, зроблені прекрасними візерунками” [1, с. 105].

Водночас із визначенням естетичного ідеалу як вияву прекрасного в художній творчості вчений наголошує ще на необхідності відображення ним героїчного та піднесеного в людині, природі, суспільстві. “В нашому недавньому минулому, – пише він, – дійсно так багато героїчного, так багато величних постатей, що письменникові залишається лише зібрати історичний матеріал і правдиво відобразити ці постаті, щоб дати високі зразки для виховання молоді” [1, с. 61]. Тому обов’язковою складовою естетичного ідеалу, як вважає філософ, є його зв’язок із мораллю, “етичність”. Тобто естетичний ідеал повинен відповідати моральному ідеалу.

Поєднання в естетичному ідеалі прекрасного і морального характеризує не лише український традиційний ідеал. Таку його особливість зауважують і західні дослідники, які займалися теоретичним обґрунтуванням ідеалу в естетиці. Так, французький просвітник А. Шефтсбері намагався пов'язати смак і красу з моральністю та добром, дотримуючись переконання про вроджене прагнення людської природи до добра та краси і розглядаючи смак як здатність сприймати красу, яку розуміють як добро. І. Кант, наприклад, стверджував, що в ідеалі повинні поєднуватися розум із морально-добрим у вищій ідеї доцільності.

Справді, можна погодитись із думкою, що “аксіологічний аспект формування естетичного ідеалу виявляється в діалектиці морального й естетичного, добра й краси” [8, с. 66], адже естетичні цінності не існують і не можуть існувати окремо від моральних цінностей. Естетичний ідеал, будучи критерієм оцінки прекрасного, не може суперечити естетичному ідеалу, що відображає уявлення про належний “правильний” спосіб життєдіяльності, про те, як необхідно поводитись у будь-якій ситуації. Людина, маючи певне розуміння краси, обов'язково зіставляє його з власним розумінням добра і зла, справедливості та несправедливості, обов'язку тощо. Намагаючись втілити естетичний ідеал у своїй творчості, людина керується насамперед власними моральними переконаннями, яким надає відповідної естетичної форми, адже в художньому творі світ відтворюється відповідно до того, як він існує в уяві художника.

Творчість, зокрема мистецька, – запорука існування естетичних ідеалів і цінностей. Саме за допомогою творчої діяльності людина намагається виразити свій внутрішній світ, уявлення про красу, добро, істину. Відображаючи дійсність крізь призму естетичного ідеалу, митець матеріалізує і стверджує власний ідеал людини. Художній образ, як результат творчої діяльності, найповніше виявляє естетичні ідеали людини, що становлять уявлення про вищу форму естетичної досконалості. Будучи специфічною для мистецтва формою відображення дійсності та висловлення думок і почуттів митця, художній образ є формою виявлення ідеального як суб'єктивних уявлень самого митця, ідеального як досконалиго. Образ народжується в уяві митця, існує там і втілюється в творі мистецтва, а естетичний ідеал становить фундамент, на якому споруджується вся будівля художнього образу.

Народна творчість відображає колективні ідеали та цінності, що домінують у межах етносу. За допомогою художньо-образних структур, в яких втілюються узагальнені уявлення, передається багатовікова колективна пам'ять, весь культурний досвід народу, духовні цінності минулих поколінь тощо. Р. Шульга, досліджуючи існування мистецтва в народній свідомості, писав: “Естетизація сфери існування – житла, предметів вжитку, одягу і т. ін. – єдина в своєму роді діяльність, коли ніби здійснюється матеріалізація духовного начала, коло воно, це начало, ніби являється світові” [11, с. 76].

Українська народна творчість представлена великою кількістю художньо-образних структур, які за допомогою традиції дійшли до нашого часу. Найдавнішими серед них є змалювання елементів світу природи, який розглядали як ідеальний. На той час навіть саме слово “образ” використовувалося на позначення зовнішнього виду чогось, що існує в природі.

З приходом на українські землі християнства, як уже згадувалось, ідеалізація переноситься на світ божественний. Оскільки найвищим ідеалом, зокрема й естетичним, стає Бог, то й художній образ переміщується у сферу надприродного. Саме ж слово “образ” починають вживати для позначення Божого лику або ликів святих. Згодом образ стає синонімом до слова “ікона”. Художній образ відображає тепер євангельські ідеали, серед яких перше місце посідають ідеали святості та праведності. Г. Ващенко, аналізуючи євангельський ідеал людини, до головних його рис зараховує “віру в Бога, відданість волі Його, любов до Бога й ближнього, смиренство, правдивість, любов до Церкви Божої, пошану до старших і батьків” [1, с. 110]. На основі християнських ідеалів література Київської Русі проголошує й інші ідеали. Так, В. Янів серед ідеалів давньоруської людини називає: ідеал людини з перевагою любові, почуттєвості й ліризму (втілений у творах Іларіона), ідеал творчого динамізму як внутрішнього рушія “на службі міці та єдності Руської землі”, ідеали справедливості та рівності (у Мономаха), ідеал шляхетної людини, а також ідеали любові до ближнього та святості родини (в Нестора), ідеал патріотизму (в “Слові о полку Ігоревім”) [12, с. 141–157].

Наступні епохи привносять в українську культуру нові художні образи, які, проте, багато в чому відображають ідеали періоду Київської Русі. Доба козацтва, скажімо, оспівує ідеал української патріотичної людини, відданої Богові та Батьківщині. В цей період особливої ваги набуває також ідеалізація духовного світу як світу краси: родинні стосунки, кохання, ставлення до праці, моральні якості людини переносяться у розряд ціннісних. Зауважимо, що саме на той час найбільшою цінністю людини стає вільне і гідне її існування, адже велика частина населення України перебувала в турецькій або панській неволі.

Тенденції до ідеалізування людської особистості, стосунків між людьми у всіх сферах життя, краси духовного світу людини впродовж всієї історії українського етносу можна визначити як домінуючі в народній творчості. На жаль, у XX ст. більшість цих ідеалів втратили провідне значення, що зумовило втрату національних пріоритетів, а це, своєю чергою, може призвести до втрати українського державності. Повернення до переосмислених традиційних національних цінностей мало б стати основою такої необхідної українському суспільству національної ідеї, яка зараз ще не має чіткого визначення. З одного боку, побудова національної ідеї на основі традиційних загальноєвропейських цінностей та ідеалів, що мають багатовікову історію, а отже, випробувані часом, – необхідний фактор збереження народом своєї ідентичності та його повноцінного

існування і подальшого розвитку. З іншого, повернення до національних ідеалів має стати основою і сучасної системи національного виховання. Це зауважили також українські філософи першої половини ХХ ст. Наприклад, Г. Ващенко зазначав, що розв'язуючи питання про мету виховання сучасної української молоді, доцільно поряд зі збереженням національних цінностей та ідеалів, які слід пристосовувати до вимог сучасності, звернути увагу на психічні особливості українського народу – як позитивні, так і негативні. Перші треба розвивати, другі усувати або послаблювати. Схожі думки висловлював і В. Липинський, наголошуючи на важливості такої риси української ментальності, як здатність до творчої діяльності. Він закликає до виховання в українців слабозрозвинених рис, необхідних для збереження державності. Вчений вважає, що вроджена українська емоційність при розумі, логіці, пам'яті й волі, які можна розвинути відповідним вихованням, дасть змогу українському народові, з його “легкою запальністю, буйною творчою імагінацією і великою пристрастю” зробити за короткий час те, на що іншим націям, з холодним і нечутливим темпераментом, потрібно набагато більших зусиль і часу. М. Шлемкевич наголошує на необхідності для нації виховання “сильних” людей, для чого потрібно звертатися постійно до традиційної української культури. “Сильною” людиною, на його думку, є людина, “глибоко заякорена в традиції” [10, с. 28].

Досліджуючи український національний світогляд, учені початку ХХ ст. з-поміж головних світоглядних особливостей українського народу називають естетизм. Вивчаючи питання естетичних особливостей національного світогляду, вони брали за основу аналіз української народної творчості, історії етносу і творчості видатних діячів української національної культури. Під естетизмом, як визначальною світоглядною рисою українського народу, слід розуміти прагнення підпорядкувати красі та гармонійності власне життя у всіх його виявах: індивідуальному, суспільному, мистецькому, професійному тощо.

Українські мислителі першої половини ХХ ст. довели, що національний естетизм відображає особливості естетичного освоєння світу українською людиною і спирається на всю систему наявних естетичних цінностей, уявлень та ідеалів, зокрема на уявлення про прекрасне, потворне, піднесене, трагічне та комічне. Уявлення українців про головні естетичні цінності формуються ще в дохристиянські часи, тому тісно пов'язані не лише з мистецтвом, а й з релігійними віруваннями, міфологічним світоглядом, моральними цінностями. Ментальні, культурні, історичні особливості буття українського народу зумовили перевагу уявлень про прекрасне над усіма іншими естетичними уявленнями, і водночас ствердження краси як найвищої цінності, тотожної з добром. Основою естетизму, як риси українського національного світогляду, є гармонійність. Естетичні уявлення українців отримали свій завершений вияв у естетичному ідеалі як розумінні належної краси, яка виявляє себе через естетичний смак нації. Щодо естетичного смаку українців у тогочасній філософії існувало два погляди: один

стверджував про недостатньо розвинений естетичний смак (О. Кульчицький), інший – про велику здатність українського народу до диференційно-оцінкових суджень про красу (Є. Онацький, М. Шлемкевич, Г. Вашенко). Проблему естетичного смаку українців дослідники розкривали в контексті емоційності як риси національного характеру.

1. Вашенко Г. Виховний ідеал. – Полтава: Полтав. вісник, 1994. – 192 с.
2. Калінкін А. Т. Эстетический идеал и познание в искусстве. – М.: Изд-во Моск. гос. ун-та, 1980. – 111 с.
3. Кульчицький О. Світовідчужання українця // Українська душа. – К., 1992. – С. 48–65.
4. Кульчицький О. Світогляд і молодь // Кульчицький О. Український персоналізм. – Мюнхен; Париж: Укр. вільн. ун-т, 1985. – С. 15–19.
5. Липинський В. Листи до братів хліборобів. – Нью-Йорк: Булава, 1954. – 470 с.
6. Онацький Є. Українська емоційність // Українська душа. – К., 1992. – С. 36–47.
7. Столович Л. Природа эстетической ценности. – М.: Политиздат, 1972. – 271 с.
8. Ціалковська С. Категоріальна структура естетичного ідеалу // Етика, естетика і теорія культури: Проблеми етико-естетичної теорії. – К.: Либідь, 1991. – С. 63–67.
9. Шлемкевич М. Душа і пісня // Українська душа. – К., 1992. – С. 97–112.
10. Шлемкевич М. Загублена українська людина. – Нью-Йорк: Б.В., 1954. – 155 с.
11. Шульга Р. Искусство в мире обыденного сознания. – К.: Наук. думка, 1993. – 160 с.
12. Янів В. Ідеал української людини на підставі першоджерел літератури // Янів В. Нариси до історії української етнопсихології. – Мюнхен: Укр. вільн. ун-т, 1993. – С. 141–157.

**THE ISSUE OF THE AESTHETIC IDEAL IN THE UKRAINIAN
PHILOSOPHIC THOUGHT IN THE FIRST HALF OF THE 20TH CENTURY**

Oksana Darmoriz

*L'viv Ivan Franko National University, Universytets'ka Str., 1,
L'viv, 79000, Ukraine, k_istcul@franko.lviv.ua*

The paper deals with the Ukrainian thinkers' views in the first half of the 20th century on the issue of the aesthetic ideal. It proves the connection between the aesthetic ideals of our people and its tastes and defines the educational role and significance of aesthetic ideals in the structure of the national world outlook.

Key words: national world outlook, aesthetic taste, aesthetic ideal, value, emotionality.

Стаття надійшла до редколегії 6.09.2007

Прийнята до друку 24.09.2007